

GELİŞMİŞ VE AZ GELİŞMİŞ MEMLEKETLERİN DÜNYA TİCARETİNDEKİ YERİ

Sevil KORUM

Az gelişmiş memleketlerin kalkınma problemi, son yılların en önemli meselelerinden biridir. Az gelişmiş memleketlerin tatmin-kâr bir hızla, sağlam bir ekonomik temel üzerinde kalkınabilmele-ri, bu ülkelerin ihracat gelirlerinde önemli bir artışla mümkündür. (1). Kalkınma için lüzumlu olan ithalâtı karşılayacak dış finansman kaynakları, direkt yatırımlar ve milletlerarası malî yardımlar, arzu edilen hızla kalkınma için yetersizdir. Kalkınmanın finansman gerekleri ile kullanılmaya hazır maddî kaynaklar arasındaki boşluğun giderilmesi için ihracat gelirlerinin artırılması zorunludur. (2). İhracatın artması, yeterli piyasaların önceden mevcut oluşuna dayanır. Bu piyasa, sadece geleneksel olarak az gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri primer maddeleri değil, fakat gelişme prosesi ile gittikçe artan miktarlarda ihraç edecekleri yarı mamul ve mamulleri de alabilmelidir. Uzun devrede, az gelişmiş memleketlerin, ancak sanayileşme ile dış ticaret güçlüklerinden kurtulabilecekleri şeklindeki görüş kuvvet kazanmaktadır. (3). Bu halde, paradokslu bir durum ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş memleketler, az gelişmiş memleketlerin kalkınmalarına yardımcı olacak tedbirler almayı kalkınma sonucunda meydana gelebilecek ithalât artışlarının, kendi ihraç mallarına mahreç teşkil edebileceği düşüncesi ile arzuya şayan bulmaktadırlar. Az gelişmiş memleketlerin kalkınması ise, bu memleketlerin sanayileşmeleri, gelişmiş memleketlerin ihraç mallarına rakip endüstriler kurmaları ve bu sanayileşme için de ihracat gelirlerini artırmalarını gerektirmekte-

(1) The Activities of GATT 1961/1962 Geneva, 1962 Sh. 5

(2) GATT Program for Expansion of International Trade Geneva, 1962 Sh. 5

(3) The Activities of GATT 1961/1962 Geneva, Sh: 26.

dir. Kısa devrede gelişmiş memleketlerin aleyhine gibi görünen bu durum, uzun vadede dünya ticaretinin arttırılması ve mevcut kaynakların daha rasyonel bir şekilde kullanılmasını sağlayacak işbölümünün gerçekleşmesi için gereklidir.

Bu çalışmada, mevcut verilere göre en son durumu gösteren, 1960 yılı dünya ticaretinin genel karakteri belirtildikten sonra, 1928, 1938, 1948, 1950 yılları ve 1953 - 1960 devresinde gelişmiş ve az gelişmiş memleketlerin dünya ticaretindeki yeri, az gelişmiş memleketlerin dünya ticaretindeki nisbî önemlerinin azalış sebepleri ve az gelişmiş memleketlerin ihracatlarının artmasını sağlamak maksadıyla alınması gerekli tedbirlerle ilgili tavsiyeler üzerinde durulacaktır. (4).

(4) Araştırma kaynakları GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) yayınları olduğu için, gelişmiş ve az gelişmiş memleketler ayırımında GATT'ın tasnifleri esas alınmıştır.

GATT'ın «International Trade» ve «Trends in International Trade» yayınlarında endüstri bölgeleri ve endüstrileşmemiş bölgeler şeklinde ayırım yapılmış, Doğu Ticaret Bölgesi memleketleri ayrı bir grup olarak mütalâa edilmiştir. Bu tasnifte kriterin ne olduğu belirtilmiş değildir.

Endüstri Bölgeleri:

Kuzey Amerika (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada)

Batı Avrupa EEC (Belçika, Lüksemburg, Fransa, Batı Almanya, Hollanda, İtalya).

EFTA (Avusturya, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, İngiltere)

Diğer Batı Avrupa (Finlandiya, Yunanistan, İspanya, Türkiye, Yugoslavya, İrlanda, İzlanda).

Japonya

Finlandiya, Yugoslavya ve İspanya 1960 da endüstri bölgelerine dahil edilmiştir.

Endüstrileşmemiş Bölgeler:

Lâtin Amerika (20 Cumhuriyet)

Deniz Aşırı Sterlin Sahası (Commonwealth memleketleri (Kanada hariç) İngiliz Kolonileri, Burma Libya, Güney Afrika, Jordan)

Sterlin Bölgesi Olmayan Orta Doğu ve Asya (Fransız Somalisi, İran, Irak, İsrail, Lübnan, Suudî Arabistan, Sudan ve Birleşik Arap Cumhuriyeti)

Afganistan, Endonezya, Laos, Filipinler, Güney Kore ve geri kalan diğer memleketler.

Doğu Ticaret Bölgesi (Rusya, Çin, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Romanya, Polonya, Macaristan, Bulgaristan, Arnavutluk)

(International Trade 1960 Geneva 1961 Sh. 105

1960 Yılında Dünya Ticaretinin Genel Karakteri :**a - Kıymet ve hacim**

1960 yılında dünya ihracat kıymeti, 1959 a nazaran % 11 artmış, 125 milyar dolar seviyesine erişmiştir. (Tablo I)

1959 - 1960 arasında primer maddelerde dünya ihracat kıymeti 4,3 milyar dolar veya % 9 yükselmiş, mamul maddeler ihracatı 8,1 milyar dolar veya % 14 artmıştır. (5).

Ihracat fiyat endekslerine göre primer madde fiyatları sabit kalmış, mamul madde fiyatlarında ise % 3 artış olmuştur.

Bu devrede, iki başlıca madde grubunun ticaret hacminde önemli bir artış görülmektedir. Primer mallarda % 8, mamullerde ise % 11.

Bu duruma göre 1960 da dünya ihracatındaki artış hızında fiyat değişimleri değil, miktar değişimleri önemlidir. Bilhassa primer maddelerde dünya ihracat kıymeti, tamamıyla ihraç edilen madde miktarındaki artışa atfedilebilir.

Nitekim, 1957 - 1958 resesyonunda primer madde fiyatlarında çok miktarda (% 6) düşüş olmasına mukabil, bu devrede, primer maddelerin ihracat hacmi sabit kalmıştır.

1960'da dünya sınaî istihsalı % 7, yekûn madde hasılası % 6 artmıştır. Dünya hasılası ve dış ticaret artış hızlarının farklı oluşu, dünya hasılası içinde dış ticaretin nisbî önemini arttırmıştır. 1960 yılının ikinci yarısında Birleşik Devletlerdeki hafif reses-

(5) Araştırma kaynağı olan GATT yayınlarında maddeler önce iki ana grupta toplanmaktadır: Primer maddeler, mamul maddeler.

Primer maddeler kendi içinde beş gruba ayrılmaktadır:

Yiyecekler: Yiyecek, içecek ve tütün

Ziraî ham maddeler

Mineraller

Temel metaller

Yakıtlar.

Mamul maddelerin sınıflaması ise:

Sermaye malları,

İstihlak malları

Diğer mamuller şeklindedir.

yon dünya istihsalindeki genişlemenin azalmasının başlıca sebebi-
dir. Buna mukabil, dünya ihracatının artışı üzerinde Birleşik Dev-
letlerin resesyona mani olmak maksadiyle artırılan ihracatının
önemli tesiri olmuştur (6).

TABLO I

1959 ve 1960 yıllarında dünya ihracatının ve istihsalinin
kıymet, fiyat (birim kıymet) ve hacmi (7)

	1959	1960
Dünya ihracat kıymeti	113.00	125.47
(Milyar dolar f.o.b.)		
Primer maddeler dünya ihracat kıymeti	53.60	57.97
Mamul maddeler dünya ihracat kıymeti ...	59.40	67.50
Dünya ihracatının birim kıymeti	95	96
(1957=100)		
Primer madde birim kıymeti (ham petrol hariç)	92	92
Mamul madde birim kıymeti	100	103
Dünya ihracat hacmi	109	120
(1957=100)		
Mamul madde ihracat hacmi	109	120
Yekûn dünya hasılası hacmi	107	113
(1957=100)		
Mamul madde dünya istihsal hacmi	107	114

b - Gelişmiş ve az gelişmiş memleketler arasındaki ticaret :

Dünya ticaretinde 1960 yılındaki artış, muhtelif ticaret saha-
ları arasında eşit olmayan bir gelişmenin neticesidir.

(6) International Trade 1960 Geneva, 1961 Sh: 5

(7) Bu tablo, International Trade 1960 Sh: 6 Tablo I ve Sh: 20 Tablo 8 den fay-

TABLO II

1959 ve 1960 Yıllarında Başlıca Üç Ticaret Bölgesinin
Primer Maddeler ve Mamul Mallar İhracatı (8)

		Primer Mallar	Mamul Maddeler	Yekûn İhracat
Gelişmiş Memleketlerden :				
Gelişmiş memleketlere ihracat	1959	15.96	28.76	45.35
	1960	18.02	34.11	52.61
Az gelişmiş memleketlere ihr.	1959	3.97	17.42	21.52
	1960	4.47	19.27	24.00
Doğu Ticaret Bölgesine ihr.	1959	0.56	1.71	2.31
	1960	0.68	2.13	2.82
Az Gelişmiş Memleketlerden:				
Gelişmiş memleketlere ihracat	1959	18.54	2.48	21.27
	1960	18.80	2.80	21.85
Az gelişmiş memleketlere ihr.	1959	5.51	1.31	7.22
	1960	—	—	7.77
Doğu Ticaret Bölgesine ihr.	1959	1.03	0.06	1.13
	1960	—	—	1.33
Doğu Ticaret Bölgesinden:				
Gelişmiş memleketlere ihracat	1959	1.57	0.78	2.46
	1960	1.84	0.92	2.79
Az gelişmiş memleketlere ihr.	1959	0.41	0.64	1.08
	1960	—	—	1.24
Doğu Ticaret Bölgesine ihr.	1959	4.12	6.25	10.66
	1960	—	—	11.06

Tablo II de de görüldüğü gibi 1959 - 1960 arasında gelişmiş memleketlerin kendi aralarındaki ticaret % 18 artmıştır. Gelişmiş memleketlerin az gelişmiş memleketlere ihracatında da % 9 artış mevcuttur.

Az gelişmiş memleketlerin gelişmiş memleketlere ihracatında % 2 ve kendi aralarındaki ticarete ise % 7 gibi, gelişmiş memleketlere nisbetle çok daha az bir artış olmuştur.

Bu mukayese, gelişmiş ve az gelişmiş memleketlerin kendi aralarındaki ticaretin, birbirleri ile olan ticaretten daha büyük bir hızla arttığını göstermektedir.

Gelişmiş ve az gelişmiş memleketlerin Doğu Ticaret Bölgesi ile ticareti mutlak rakamlarla küçüklüğünü muhafaza ediyorsa da, belirgin bir artış olmuştur. Doğu Ticaret Bölgesi memleketlerinin kendi aralarındaki ticarete ise daha yavaş bir artış mevcuttur.

Gelişmiş memleketlerin kendi aralarındaki ticarete mamul maddelerin hissesi artmış ve fakat gelişmiş memleketlerin az gelişmiş memleketlere ihracatı içinde mamul maddelerin nisbî önemi hemen hiç değişmemiştir. Bunun sebebi, bu memleketlerin az gelişmiş memleketlerle ticaretinde primer maddelerin ihracatının da artmış olması ve neticede, mamul malların, gelişmiş memleketlerin az gelişmiş memleketlere ihracatında yüzde öneminin sabit kalmasıdır.

Buna mukabil, az gelişmiş memleketlerin, gelişmiş memleketlere ihracatında mamul maddelerin nisbî önemi artmıştır. Bunun başlıca sebebi, Hong-Kong, Hindistan ve birkaç başka memleketin tekstil ihracatının artışıdır. (9). Doğu Ticaret Bölgesinin gelişmiş memleketlere ihracatı içinde mamul maddelerin nisbî önemi 1/3 seviyesinde sabit kalmıştır.

Netice olarak 1960'da az gelişmiş memleketlerin dünya ihracatı içindeki nisbî öneminde manidar bir azalma olduğunu söyleyebiliriz. Bu memleketlerin 1959 da dünya ticareti içindeki yeri % 26,2 iken, bu nisbet 1960 da % 24,7 ye düşmüştür. (10). Bu II. Dünya Savaşından sonra görülen, fakat 1958 ve 1959 yıllarında

9) a.g.e. Sh: 19

10) Bak: Ek Tablo.

hissedilmeyen bir uzun devre temayülünün neticesidir. (11). Az gelişmiş memleketlerin ihracatı, dünya ticaretindeki artış nisbetinden çok daha az bir hızla artmaktadır. Nitekim 1960'da, az gelişmiş memleketlerin gelişmiş memleketlere ihracatındaki 500 milyon dolarlık artış, gelişmiş memleketler arasındaki ticaretteki 7 milyar dolarlık artış sebebiyle geri plânda kalmıştır. Buna karşılık, 1960'da az gelişmiş memleketlerin gelişmiş memleketlerden ithalâtı 2,5 milyar dolarlık bir artış göstermiştir. Bu sebeple, hep birlikte mütalâa edildikleri takdirde, az gelişmiş memleketler 1960 da 2 milyar dolarlık dış ticaret açığı vermişlerdir.

1928, 1938, 1948, 1950 Yılları ve 1953 - 1960 Devresinde Dünya Ticareti :

Dünya ihracatı 1928 den bu yana 6 misli artmış, 1928 de 21.352 milyon dolarken, 1960 da 125,465 milyon dolar seviyesine erişmiştir.

Ek Tabloda da görüldüğü gibi, 1928 den itibaren dünya ticaretinde devamlı bir artış müşahede edilmektedir. Ancak, 1955-1958 devresinde dünya ticaretinin artış hızında azalma olmuştur.

Gelişmiş memleketlerin dünya ticaretindeki yeri ortalama % 60 civarındadır.

Gelişmiş memleketlerin kendi aralarındaki ticaret, dünya ticaretinin 1928 de % 40 ı kadardır. 1928 den sonra bu nisbet azalmış, 1948 de % 32 ye kadar düşmüş, 1950 de % 34 iken, bu yıldan sonra artmaya başlamış ve ancak 1959 da 1928 seviyesine ulaşabilmiş, 1959 - 1960 devresinde ise bu seviyenin de üzerine çıkarak % 41.8 olmuştur.

Gelişmiş memleketlerin az gelişmiş memleketlere ihracatı ise, 1928 de dünya ticaretinin % 18'i, 1938 de % 20'si iken II. Dünya Savaşından sonra 1948 de % 22,5'a yükselmiş, 1953 - 1958 devresinde % 20 - 21 seviyesini muhafaza etmiş, fakat 1958 den sonra azalarak % 19'a düşmüştür.

Az gelişmiş memleketlerin, dünya ticareti içindeki yüzde öneminde büyük bir azalma görülmektedir. Az gelişmiş memleketler

(11) International Trade 1960 Geneva, 1961 Sh: 7.

ihracatı, 1928'de dünya ticaretinin % 30.8'i ve harp öncesi 1938'de % 37'si iken, II. Dünya Savaşından sonra 1948'de % 36,5 olmuş, Kore Harbinin primer madde fiyatlarında önemli bir artışa sebep olması dolayısıyla, 1950 de daha da artarak % 41,7 ye ulaşmış ise de, 1953 den sonra gittikçe azalarak 1960'da % 24,7'ye düşmüştür.

Bu durum, daha çok, gelişmiş memleketlere yapılan ihracatın azalmasından doğmaktadır. Az gelişmiş memleketlerin gelişmiş memleketlere ihracatının dünya ticareti içindeki yüzde önemi 1953 den sonra azalmış, % 22,6 dan % 17,1 e kadar düşmüştür. Aynı şekilde, az gelişmiş memleketlerin kendi aralarındaki ticaretin dünya ticareti içindeki yüzde önemi de azalmıştır. (1938 de % 9,5, 1948 de % 9.9, 1953 de %7.9 ve 1960 da % 6.1).

Bütün bu mukayeseler, gelişmiş memleketlerin ihracatının dünyanın geriye kalan kısmının ihracatından çok daha hızla arttığını, az gelişmiş memleketlerin ihracatında ise nisbî olarak oldukça önemli bir azalma olduğunu göstermektedir. Nitekim, 1953 - 1960 devresinde dünya ticaretindeki 47.890 milyon dolarlık artışın, 34.010 milyon dolarlık kısmı, gelişmiş memleketlerin ihracatındaki artıştan doğmuştur. Bu miktar 1953 e nazaran gelişmiş memleketler ihracatının % 75 arttığını göstermektedir. Halbuki, aynı devrede az gelişmiş memleketlerin ihracatında % 26'lık bir artış olmuştur.

Primer madde ihracatçısı az gelişmiş memleketlerin ihracatı ile ilgili olarak, kısa devrede fiyat değişmelerinden doğan problemlerle, mal ticaretinin artışının gecikmesi ve ticaret hadlerinin az gelişmiş memleketler aleyhine gelişmesinin ortaya koyduğu meseleleri birbirinden ayırmak gereklidir (12).

a - Kısa Devre Dalgalanmaları :

Primer maddelerin dünya ticaret kıymetinde, dolayısıyla az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerinde meydana gelen dalgalanmalar, esas itibariyle ticaret hacminde değil, fakat fiyatlardaki değişikliklerden doğmaktadır. Bununla beraber, münferit memleketlerin spesifik maddelerin ihracatından elde ettikleri dış ticaret gelirlerindeki değişmeler hem fiyat ve hem de hacim de-

(12) The Activities of GATT 1961/1962 Geneva, 1962 Sh: 26

işmeleri sebebiyle olmaktadır. Hacim değişmelerine, sadece devri hareketin şartları değil, aynı zamanda ihracatçı memlekette hüküm süren arz şartları ve başka memleketlerin rekabet durumları tesir etmektedir.

Gelişmiş memleketlerdeki konjonktür hareketleri, primer mallar genel olarak alındığı zaman, fiyat değişmelerine sebep olmaktadır. Meselâ, 1955 - 1958 yılları arasında Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki resesyon, primer madde fiyatlarında % 5 azalmaya, sanayi madde fiyatlarında ise % 6 artışa yol açmıştır. (13). Bu fiyat hareketleri çeşitli mallar bakımından birörnek olmaktan uzaktır.

b - Uzun Devredeki Değişiklikler :

Uzun devrede, az gelişmiş memleketlerin yekûn ihracatının kompozisyonunda önemli değişmeler olmuştur. Petrol ihracatı 1928 - 1955 yılları arasında 6 misli arttığı halde, ziraî ham maddeler, tropik iklim yiyecekleri ve madenlerde % 40 artış olmuştur. Tropik olmayan yiyeceklerde ise % 15 azalma mevcuttur. (14).

Bu kompozisyon değişikliğinde, kısmen fiyat yükselişinin tesiri vardır. 1928'e nazaran 1955'de petrol, tropik yiyecekler ve madenlerde fiyat artışı 2 misli, ziraî ham maddeler ve tropik olmayan yiyeceklerde ise % 75 dir (15).

Bazı petrol müstahsili memleketler dışında, hiçbir memleketin ihracatı sadece tek bir ihraç malına dayanmamakla beraber, az gelişmiş memleketler başlıca ihraç maddelerine göre sınıflanır. 1928 - 1955 arasında ihracat gelirleri: Tropik olmayan yiyecekler ve ziraî ham maddeler ihracatçısı memleketlerin 2 misli, tropik yiyecekler ve mineral ihracatçısı memleketlerin 4 misli, petrol ihracatçısı memleketlerin ise 12 misli artmıştır (16).

Az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerinin nisbî azalışına başka faktör de manidar şekilde tesir etmiştir. Yarı gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerinin artışı, 1928 - 1955 devresinde,

3) Trends In international Trade A Report by a Panel of Experts Sh: 3.

4) a.g.e. Sh: 4.

5) a.g.e. Sh: 5

6) a.g.e. Sh: 4

diğer az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerindeki artışın yarısı kadardır (17).

Bu devrede yarı gelişmiş memleketlerin ihracat gelirleri % 96, diğer az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirleri ise % 76 artmıştır (18).

Az Gelişmiş Memleketlerin Dünya Ticaretindeki Nisbî Önemlerinin Azalış Sebepleri :

İhracat geliri, ihraç edilen mal miktarı ve bu malların ihraç fiyatlarına bağlı olduğuna göre, az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerinin dünya ihracat kıymeti artış hızına uygun olarak artmamasının sebeplerini, bu memleketlerin ihraç ettikleri primer malların arz ve talep miktarında ve fiyatlarda aramak gerekir.

a. Arz ve talep edilen primer madde miktarında azalma :

Az gelişmiş memleketlerin geleneksel ihraç malları olan primer maddeleri gelişmiş memleketlerin daha az miktarda talep etmelerinin sebepleri; mamul birimi başına ham madde ve yakıt ihtiyacının azalması, imal edilmiş ham maddelerin kullanımının artması, tekstil sanayiinin nisbî gerileyişi, gelişmiş memleketlerdeki ziraî himayecilik ve bunun neticesinde bu memleketlerin primer madde istihallerinin artışıdır. (19).

Gelişmiş memleketlerin primer madde istihallerinin ve ihracatlarının artması, az gelişmiş memleketlerin gelişmiş memleketlere toplam primer madde arzı içindeki yerini azaltmıştır. 1938 de gelişmiş memleketlerin ithal ettiği primer maddelerin % 59 u az gelişmiş memleketlerden ihraç edilmiş olduğu halde, 1953 den sonra, bu nisbet azalmış, 1956 da % 56, 1959 da % 53,7 ve 1960 da % 51,7 ye düşmüştür. (20).

(17) Yarı gelişmiş memleketler Arjantin, Brezilya, Meksika, Avusturalya, Hindistan, Güney Afrika Birliği ve 1960 yılından önce Finlandiya ve Yugoslavya'dır. Bu memleketler, gelişmiş memleketler dışında imalât faaliyetinin % 80 ini sağlamaktadır. (International Trade 1956 Geneva 1957 Sh: 8)

(18) Trends in International Trade A Report by a Panel of Experts Sh: 5.

(19) International Trade 1956 Geneva, 1957 Sh. 8

(20) 1956 yılına ait değer International Trade 1956 Sh: 9 dan alınmış, 1959 ve 1960 değerleri ise Tablo II den faydalanılarak, basit aritmetik işlemle bulunmuştur.

Diğer taraftan, yarı gelişmiş memleketlerin primer madde ihracatlarının azalması, az gelişmiş memleketlerin dünya ticaretindeki nisbî önemini azaltan önemli bir faktör olmuştur. Az gelişmiş memleketler, yarı gelişmiş ve diğer az gelişmiş memleketler şeklinde iki gruba ayrılarak mütalâa edildiği takdirde, yarı gelişmiş memleketlerin gelişmiş memleketlere ihracatlarının dünya ticareti içindeki yüzde önemindeki azalma, diğer az gelişmiş memleketlerden daha fazladır. Yarı gelişmiş memleketlerin, gelişmiş memleketlere ihracatı dünya ihracatının 1938 de % 9.6 sı iken 1956 da % 6.6 sına düşmüştür. Diğer az gelişmiş memleketlerin, gelişmiş memleketlere ihracatı ise nisbet olarak oldukça sabit kalmıştır. (1938 de % 18.6, 1956 da % 18.1) (21).

Gerek gelişmiş memleketlerin primer madde taleplerinde, gerekse yarı gelişmiş memleketlerin sanayileşmeleri dolayısıyla toplam primer madde ihracatındaki azalış sebebiyle, 1938 de gelişmiş memleketlerden az gelişmiş memleketlere ihracat ve aksi yöndeki ihracat toplamı, dünya ihracatının % 48,6 sı iken, 1960 da % 36.1 e düşmüştür.

Bu azalış daha çok, az gelişmiş memleketlerin ihracatının dünya ticareti içindeki nisbî öneminin azalışından doğmaktadır.

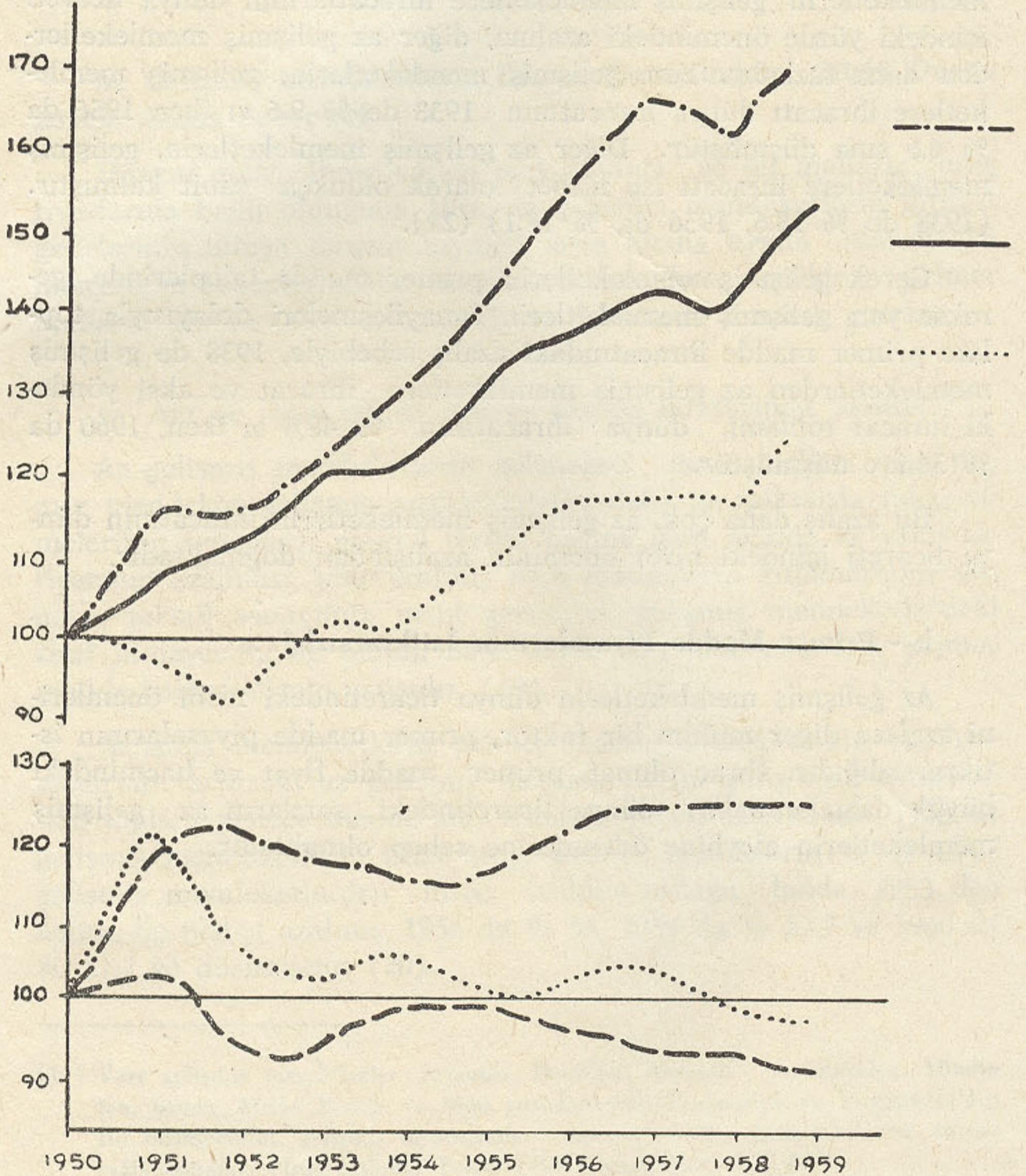
b - Primer Madde Piyasalarının İstikrarsızlığı :

Az gelişmiş memleketlerin dünya ticaretindeki nisbî önemlerini azaltan diğer mühim bir faktör, primer madde piyasalarının istikrarsızlığıdır. İhraç olunan primer madde fiyat ve hacmindeki büyük dalgalanmalar, dünya ticaretindeki şartların az gelişmiş memleketlerin aleyhine ödenmesine sebep olmaktadır.

TABLO III

Gelişmiş Memleketlerde Sınai İstihsal İndeksleri ve Gelişmiş ve Az Gelişmiş Memleketlerin İhracat Hacim ve Fiyat İndeksleri

(1950 — 1959) (22)

1950 = 100	
—•—•—	Gelişmiş memleketlerin ihracat hacmi
————	Gelişmiş memleketlerin sınaî istihsalı
.....	Primer madde müstahsili az gelişmiş memleketlerin (Petrol ihracatçısı memleketler hariç) ihracat hacmi
—•—•—	Mamul maddeler fiyat indeksi
.....	Primer maddeler fiyat indeksi
— — —	Az gelişmiş Memleketlerin ticaret hadleri.

Tablo III, 1950 - 1959 devresinde primer madde fiyat ve hacminde, mamul madde fiyat ve hacminden çok daha fazla dalgalanma olduğunu, mamul madde fiyatlarındaki genel yükselme seyri-ne mukabil, primer madde fiyatlarının düşme temayülünde bulunduğunu göstermektedir.

Primer madde piyasalarındaki bu istikrarsızlık, primer maddelerin talep ve arz şartları ile ilgilidir. Bu şartlardan hangisinin primer madde piyasalarındaki istikrarsızlıkta daha önemli bir rol oynadığı münakaşalara yol açmıştır. (23).

Primer madde talebi bakımından, az gelişmiş memleketler, gelişmiş memleketlerdeki konjonktür istikrarsızlıklarından büyük ölçüde müteessir olmaktadır. Ayrıca, ihraç mallarının gelir elâstikiyetlerinin ortalama olarak düşük oluşu az gelişmiş memleketlerin, gelişmiş memleketlerin gelir artışlarından daha fazla faydalanmaları imkânını azaltmaktadır. Ham maddeler yerine ikâme bulunan sentetik maddeler, ham maddelerin tasarrufla kullanılmasına yol açan teknolojik ilerlemeler primer madde talebinin azalmasına sebep olmaktadır.

Primer maddelerin istihsallerinin kısa devrede fiyat değişmelerine karşı fazla hassas olmaması yüzünden artan talebi karşılamak istihsal gecikmekte, aradaki devrede fiyatlar yükselmektedir. Talepten fazla istihsalin yapıldığı diğer devrede ise fiyatlar düşük olmaktadır. (Cobweb Teoremi) II Dünya Harbinden sonra, gelişmiş memleketlerin ham madde talepleri artmış ve bu primer madde arzını teşvik etmiştir. 1955 yılında, daha önceki yılların yüksek fiyatlarının tesiri ile arz da önemli bir artış olmuş, fakat 1955 - 1958 devresinde Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki resesyon se-

bebiyle talebin azalması az gelişmiş memleketlerin ham madde stoklarının artmasına yol açmıştır. Bu stoklar, Damping korkusu dolayısıyla, müstahsillerin istihisallerini yaparken hesaba katacakları önemli bir kayıtlayıcı faktör olmuştur.

Meseleye arz yönünden bakıldığı zaman da primer maddeler istihsalinin istikrarsızlığı açıktır. Primer madde arzının talebe ancak gecikme ile intibak etmesinin yarattığı istikrarsızlık yanında, iklim, politik tesirler ve uzun devrede etkisi olan kalkınma ve sanayileşme proselerinin tesirleri de bahis konusudur.

Primer madde piyasalarının istikrarsızlığı, az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerinde dalgalanmalara sebep olmaktadır.

TABLO IV

Az Gelişmiş ve Gelişmiş Memleketlerin İhracatlarındaki Dalgalanmalar (24)

(1920 — 1958)

A - İhracat kıymet, fiyat ve hacminde ortalama yıllık yüzde değişme

	Münferit memleketten ihraç edilen ortalama primer madde	Ortalama primer memleketin bütün ihracatı	Ortalama gelişmiş memleketin bütün ihracatı
1920-1939 ORTALAMASI			
<i>Kıymet</i>	22	18,1	14,0
<i>Fiyat</i>	15		
<i>Hacim</i>	16		
1948-1958 ORTALAMASI			
<i>Kıymet</i>		13,3	10,8
<i>Fiyat</i>	11	10,1	6,4
<i>Hacim</i>		10,4	9,1

B - İhracat kıymeti ve ihracatın ithal etme kapasitesinin trendden yüzde sapması :

	Ortalama primer madde müstahsili memleketin bütün ihracatı	Ortalama gelişmiş memleketin bütün ihracatı
İHRACAT KIYMETİ		
1920 - 1938 ortalaması	13,1	10,3
1948 - 1958 ortalaması	0,6	6,2
İHRACATIN İTHALÂT KAPASİTESİ		
1920 - 1938 ortalaması	10,2	
1948 - 1958 ortalaması	8,4	

Tablo IV-A dan açıkça görüleceği üzere, primer madde müstahsili az gelişmiş memleketlerin ihracat kıymet, fiyat ve hacmindeki ortalama yıllık yüzde değişmeler, gelişmiş memleketlerinkinden daha fazladır. İhracat hacmi de, fiyatlara yakın şekilde değişmektedir. İhracat gelirlerindeki değişmeler hem fiyat hem de hacim değişmelerinden fazla olmaktadır. Münferit mallardaki ihracat gelirleri değişmeleri bazan zıt yönde oldukları için, primer madde müstahsili memleketlerin toplam ihracat gelirlerindeki dalgalanma, münferit memlekette ihraç edilen ortalama primer madde ihracat gelirine nazaran daha az olmaktadır.

Trendden yüzde sapmalarda da aynı temayül görülmektedir: (Tablo IV-B) Gelişmiş memleketlerin ihracat gelirleri daha müstakardır. Trendden sapma şeklinde değişmeler düşünüldüğü zaman, 1948 - 1958 devresinde primer madde müstahsili az gelişmiş memleketlerin ihracat kıymeti değişmeleri, gelişmiş memleketlerin ihracat gelirleri değişmesinden % 45 fazla olmuştur.

Milletlerarası ticaretin diğer sahalarında olduğu gibi, primer madde ticaretinde de, II. Dünya Savaşından sonraki devre, savaş öncesi devresinden daha istikrarlıdır. Az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerinde trendden ortalama sapmalar % 9 - 12 kadardır. (25). İhracat gelirlerinin istikrarı bakımından az gelişmiş memleketler arasında büyük farklar mevcuttur. Bazılarında % 18, diğerlerinde % 5,6. Bu farklılıkta ihracat kompozisyonunun önemli

tesiri vardır. 1957 - 1958 de az gelişmiş memleketlerin yarısında üç başlıca ihraç malı, ihracat gelirlerinin % 80 ini sağlamıştır.

Az gelişmiş memleketlerin bütünü için ihracat gelirlerindeki dalgalanmaların büyüklüğü iki alternatif metodla hesaplanabilir (26).

i - İhracat gelirleri bir önceki yıla göre azalan bütün primer madde müstahsili memleketlerin kayıpları toplanır. Bu değerden, fazla veren memleketlerin fazlaları çıkarılır. 1950 - 1960 devresi için bu yapılmıştır, en büyük azalma 1958 de 3 milyar dolar, diğer yıllarda 1,7 - 0,5 milyar dolar arasındadır.

ii - Daha iyi bir yol: Herhangi bir yılın ihracat geliri, kendisinden önceki üç yılın ortalama ihracat geliri ile mukayese edilir. 1954 ve 1958 yılları en büyük düşüşleri göstermiş ve bu 2 milyar dolar civarında olmuştur.

Az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerindeki azalış, hizmet ve sermaye hesabında zıt yönde hareketlerle telâfi edilebilseydi, tediye bilânçosu üzerindeki baskı azalardı. Bu memleketler bunu sağlamıştır. Fakat genel olarak az gelişmiş memleketlerin dış gelirlerindeki değişme ihracat gelirlerindeki değişmeden fazla farklı olmamıştır. (27).

Az Gelişmiş Memleketlerin İhracat Gelirlerini Arttırabilecek Tedbirlerle İlgili Tavsiyeler

Haberler'in başkanlık ettiği Prof. Campos, Prof. Meade ve Tinbergen'den teşekkür eden, bir grup tarafından «Trends in International Trade» isimli bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, gelişmiş, az gelişmiş memleketler ve bazı milletlerarası teşekküllerin; az gelişmiş memleketlerin ihracatlarını arttırabilmelerini sağlayacak tedbirleri almaları tavsiye edilmektedir.

(26) a.g.e. Sh: 8

(27) Önleyici tedbirlerin yokluğu halinde, az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerindeki istikrarsızlığın şu tesirleri olabilir:

- Ekonominin diğer sektörlerindeki istikrarsızlığa oranla, ihracat sanayiinde elde edilen gelirlerde daha fazla istikrarsızlık,
- Umumî nakdî gelir ve fiyatlarda istikrarsızlık,
- Dış satın alma gücünde istikrarsızlık,

Hükümetlerin bu harcama boşluğunu doldurmak için aldıkları tedbirlerin gerektirdiği ilâve ithalât, tediye bilânçosu güçlüklerini daha da arttırmış ve bu hal kalkınma programlarına tesir etmiştir. (IMF Staff Papers November, 1960, Sh: 12)

I - Gelişmiş Memleketlerin Bu Konuda Alabileceği Tedbirlerle İlgili Tavsiyeler :

— Devrî hareketlere karşı gerekli tedbirleri alma ve istikrarlı bir dahilî büyüme hızı, gelişmiş memleketlerin, primer madde piyasalarının istikrarı için yapabilecekleri en önemli yardımlardan biridir (28). Bütün memleketlerde devrî hareketlerle mücadele edilmektedir. Fakat bilhassa gelişmiş memleketler primer madde piyasalarının çok fazla müteessir olduğu devrî resesyonlara karşı daha yeterli iç tedbirler almalıdır (29). Geçici bir resesyon sırasında beliren iç ve dış tazyiklere karşı himayeci tedbirlere gitmeden, mücadele edilmeye çalışılmalıdır.

— Gelişmiş memleketler, az gelişmiş memleketlere daha fazla yardım yapmalı ve bu memleketlerin ihracatı için kolaylık göstermelidir.

— Malî gayeli gümrükler azaltılmalıdır. Böylelikle az gelişmiş memleketlerin kalkınma programları için gerekli ithalâtı yapabilmeleri imkânı arttırılmış olur.

— Mineral ithalâtına karşı himaye hafifletilmelidir.

— Bazı maddelerden (çay, kahve, tütün) alınan yüksek istihlâk vergileri, bu maddelerin istihlâk ve ithalini azalttığı için kaldırılmalıdır.

— Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da ziraî himaye hafifletilmelidir.

II. Az Gelişmiş Memleketlerin Alması Gerekli Tedbirler :

— Az gelişmiş memleketler genel iktisadî istikrar problemine kendi malî politikaları vasıtasıyla mütevazi bir yardımda bulunabilirler.

— Az gelişmiş primer madde müstahsili memleketler iç fiyatları istikrara kavuşturabilir, bu suretle müstahsilin ihracattan müstakar bir gelir elde etmesini mümkün kılabilirler. Şöyle ki: iç fiyat yüksekken ihracata vergi konur, bu vergi bir fonda toplanır, iç fiyat düştüğü zaman ihracata sübvansiyon bu fondan karşılanır.

(28) Trends... Sh. 6.

(29) a.g.e. Sh: 123.

— Primer madde piyasalarını istikrara kavuşturmak için az gelişmiş memleketlerin alacakları millî tedbirler mümkün olduğu takdirde şu iki prensibe dayanmalıdır :

1 - Fiyat düşük olduğu zaman müstahsilden mübayaada bulunmak ve fiyat yüksekken ihraç etmek.

2 - Maddeler ile ilgili ihraç vergisi ve sübvansiyonların haddini, dünya piyasalarındaki duruma göre değiştirmek, böylelikle müstahsilin net gelirlerini müstakar tutmak.

Bu tedbirler, ihracat kontrolü yoluyla dahilî fiyatları müstakar tutmaktan daha iyidir (30).

İstihsal ve istihlâk bakımından birbiri ile yakın ilgisi olan maddelerde istikrar tedbirleri bütün gruba uygulanmalıdır.

Bu tedbirler çok iddialı olmamalıdır. Hakikaten yüksek bir fiyatın belli bir süre desteklenmesi sonunda piyasanın istikrarı bozulabilir.

— Sübvansiyonlu ihracat düşük maliyetle istihsalde bulunan memleketlerin aleyhine olur. Bu sebeple az gelişmiş memleketlerde de ziraî himayecilik azaltılmalıdır (31).

III. Milletlerarası Teşekküllerin Alabileceği Tedbirler :

— Birleşik Amerika dışındaki memleketlerin moneter rezervleri ithalât kıymetlerine nazaran 1937 de olduğundan daha az, 1928 seviyesindedir. IMF, EPU (1959 sonundan itibaren EMA) gibi müesseseler dolayısıyla artan likidite ile ithalât güçlükleri azalmaktadır. Memleketlerin döviz kontrolü, ithal tahditleri veya devalüasyona gitmeden geçici döviz sıkıntılarını önlemek için daha fazla milletlerarası rezerv'e ihtiyaçları vardır.

Aynı zamanda milletlerarası likidite de arttırılmalıdır.

— IMF de devletlerin döviz ihtiyaçları tesbit edilirken dış ticaret hacmi yanında, ticaretin birkaç malla inhisar edip etmediğine de bakılmalıdır. İhracatı bir iki maddeye dayanan memleketlerin geçici döviz sıkıntıları daha fazla olur. (32).

(30) a.g.e. Sh: 5.

(31) a.g.e. Sh: 8

(32) a.g.e. Sh: 7-8.

I V— Müşterek Pazar'ın Gözönünde Bulundurması Gereken Hususlar :

— Müşterek Pazar gibi bölgesel anlaşmalarda ticaretin yönünü değiştirici tedbirlerden kaçınılmalıdır.

Müşterek Pazar üye memleketlerde daha yüksek prodüktivite ve reel gelire imkân verdikçe bu memleketlerin yiyeceklere ve ham maddelere talebi artacaktır. Fakat ticaretin yön değiştirmesi bundan anlaşma dışında kalan memleketlerin faydalanmasına engel olacaktır. Ticaretin yön değiştirmesini önlemek için şu tedbirler alınmalıdır :

1. Müşterek Pazar'a üye memleketlerin sayısı arttırılmalı;
2. Müşterek gümrük tarifesi indirilmeli,
3. Serbest ticarete konu ziraî ve sınaî maddeler arttırılmalıdır (33).

Müşterek Pazar'da ziraî anlaşmalar, Pazar dışında kalan primer madde müstahsili memleketler bakımından büyük önem taşımaktadır. Roma anlaşması tatbikatının ithal edilen mallara talebi azaltacak şekilde olmaması gerekir. Müşterek Pazar'a denizaşırı memleketlerin girişinin, Pazar'ın diğer primer madde müstahsili memleketlerden tropik yiyecekler ve ham maddelere ithalât talebini azaltması tehlikesi vardır.

Bölgesel anlaşmaların ticaret yaratıcı yönde tesir etmesine dikkat edilmesi gerekir.

Raporda tavsiyelerin hem az gelişmiş ve hem de gelişmiş memleketlerin uzun devrede lehine olacağı belirtilmektedir. (34). Gelişmiş memleketler, mamulleri için müstakar ve genişleyen bir piyasaya ihtiyaç duyarlar. Bu memleketlerde primer madde piyasalarını müstakar tutma ve genişletme tedbirleri az gelişmiş memleketlerin ihracatını teşvik eder ve gelişmiş memleketlerin mamul madde ihracatını arttırır. Bu, her iki grup memleketin de lehinedir. Az gelişmiş memleketlerin çoğunda hakim kanaat mevcut kaidelerin ve tatbikatın kendi menfaatları aleyhine olduğu şeklindedir. Bu düşüncenin doğması sebeplerinden biri, artık tediye bilânçosu güçlüğü çekmeyen birçok gelişmiş memlekette ziraî madde ithalâtına karşı miktar tahditlerinin devam edişidir.

(33) a.g.e. Sh: 10

(34) a.g.e. Sh: 123.

Sübvansiyonı verme güçlüklerinden dolayı, az gelişmiş memleketlerde sanayiîni himayesi gelişmiş memleketlerde ziraatin himayesinden daha zor olmaktadır. Bu sebeple sübvansiyon sistemi gelişmiş memleketlerin lehine işlemektedir. Malî gayeli gümrükler primer madde piyasalarının genişlemesine mani olmaktadır.

Az gelişmiş memleketlerin ticaret kontrollerini daha fazla kullanmalarını haklı gösteren bazı mülâhazalar kabul edilebilir: Sanayileşmenin ilk safhalarında özel olarak himayeye ihtiyaç duyulabilir. Çünkü bu safhada istihsal tekniklerini öğrenme prosesi başlangıç halindedir ve bir endüstrinin ortaya çıkışı başkaları için temel teşkil ediyor olabilir. Sanayiîni himayesi ziraatta az istihdam edilen işgücünün prodüktif olarak kullanılmasını sağlamak bakımından arzuya şayan olabilir. Eğer lüks maddelerin büyük kısmı veya tamamı ithal ediliyorsa, lüks istihlâke mani olma tasarrufu teşvik etmenin en iyi yoludur. Az gelişmiş memleketlerin tediye billânçosu güçlükleri gelişmiş memleketlerden fazla olacağı için, ithal kontrollerine daha çok ihtiyaçları vardır. İthalât tahditleri, ticaret hadlerini tahdit koyan memleketler lehine çevirebileceği için az gelişmiş memleketlere bu hususta daha fazla serbestî vermek doğru olur (35). Fakat az gelişmiş memleketlerin bu ticaret kontrolünün bazen makul olanı aştığı da görülür. Bu kontroller primer madde ihracatını azaltan ve ithalâta rakip endüstriyi genişleten kontrollerdir. Mukayeseli masraflar prensibi hâlâ değerini muhafaza etmektedir. Danimarka ve Yeni Zelanda gibi gelişmiş memleketlerin varlığı, büyüme, gelişme ve refahın sanayileşmenin eş anlamlısı olmadığını göstermektedir. Az gelişmiş memleketlerin aşırı ve makul olmayan himaye tedbirleri gelişmiş memleketleri, özellikle ham madde ihtiyaçlarının büyük kısmını ithal eden ve bu ithalâtı mamul madde ihracatından karşılayan memleketleri, rencide etmektedir. Buna ilâve olarak, az gelişmiş ülkelerin GATT müzakerelerinde konuşulanların dışında ticarî kontroller kullandığı da bir vâkıdır. Katlı kur sistemleri buna bir misaldir. Ayrıca bu memleketlerde dahilî sermaye teşekkülünün büyük kısmı merkezî yatırım programları şeklinde plânlanmıştır ve devlet veya başka amme veya yarı amme müesseseleri tarafından finanse edilmektedir.

Bu memleketlerde kalkınma programlarının amme kontrolü altında oluşuna muhalefet edilmemektedir. Fakat bunun mânası,

devletin yatırımların istikametinde (ihracatı arttırıcı veya ithalâta rakip dahilî istihsal) büyük söz sahibi olmasıdır. Ayrıca, kalkınma programlarının finansman şekli de dolaylı olarak genel siyasi himayecilik seviyesine tesir eder. Kalkınmayı ağır bir moneter enflasyonla finanse eden memleket, mallarının maliyetlerinin ve fiyatlarının yükselmesine sebep olacaktır. Döviz kuru belli bir seviyede sabit tutulursa, bu şişkin maliyetlerle mallar ihraç edilemez. Bu durum ithalâtın azaltılması gereğini doğurur. Böylelikle, bu tip finansmanın niyet edilmemiş bir tesiri iktisadî kalkınmayı dış ticarete karşı kılacaktır.

Az gelişmiş memleketler ithalâtı tahdit ettikleri zaman, ithalâtın büyük kısmını sermaye malları ithalâtına ayırırlar. Bu noktada ithal lisansı veren otoritelerin alacağı kararlar ekonomi üzerinde büyük tesir gösterir. İhracatı teşvik etmeğe uygun makine ithali yerine, ithalâtı ikâme edecek makine ithaline öncelik verilebilir. Bu da bir başka dolaylı kontrol mahiyetindedir (36).

Dünya Ticaretinin ve Az Gelişmiş Memleketlerin Dünya Ticaretindeki Nisbî Önemlerinin Arttırılması Hususunda GATT'ın Son Çalışmaları

Haberler raporu (Trends in International Trade) nun esas teşkil ettiği 1958 GATT toplantısından sonra dünya ticaretinin ve gelişmiş memleketlerin dünya ticaretindeki nisbî önemlerinin arttırılmasını sağlamak amacıyla gerekli araştırmaları yapmak üzere 3 komite kurulmuştur.

Komite I: Gümrük resimlerini azaltmak amacıyla müzakereler yapılmasını sağlayan;

Komite II: Zinaat mahsulleri ticareti üzerinde duran ve bilhassa milletlerarası ziraat mahsulleri ticaretinde gümrük dışı tedbirlerin kullanılması ve tesirleri üzerinde çalışan;

Komite III: Ticaretin gelişmesini sağlayacak diğer yolları ve az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerinin artışını mümkün kılacak imkânları araştıran komitelerdir.

(36) Haberler raporundaki bazı görüşlerin az gelişmiş memleketlerin kalkınma

Az gelişmiş memleketlerin dış ticaret problemleri ile ilgilenen III üncü Komitenin, az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerini arttırabilmelerini sağlayacak tedbirlerle alâkalı tavsiyeleri arasında önceki rapora (Haberler raporu) ilâve kabul edilebilecek şu hususlar yer almaktadır: (37).

— Gelişmiş memleketlerdeki devlet inhisarları, ithal edilmiş madde fiyatlarını ithal maliyetinin çok üzerinde tesbit ettiği zaman bu, az gelişmiş memleketlerin ihracatını engellemektedir. Bu monopollerin, iç fiyatı indirip, artan talebi ithalâtla karşılamalarının müsbet tesirleri görülür.

— Kemmî ithal tahditleri süratle kaldırılmalı ve fark gözetmeme prensibine uyulmalıdır.

— Tarife müzakerelerinde taraflar, az gelişmiş memleketlerin ihtiyaçlarını gözönünde bulundurmalıdırlar.

— Gümrük müsadelerinin karışıklılığı gereğine sempati gösterilmelidir.

— Taraf devletler özellikle gelişmiş olanlar, ticaret ve ekonomi politikalarını kararlaştırır ve uygularken, az gelişmiş memleketlerin kalkınma hızını arttırıcı tedbirlere gittikçe artan bir önem vermelidirler.

— Taraf devletler, az gelişmiş memleketlerin uzun vâdeli kalkınma plânlarını gözönüne almalı ve az gelişmiş memleketlerin sağlam bir ekonomik temel üzerinde kalkınmaları için ham ve mamul madde ihracatlarının artışının, bu memleketlere malî yardımlar kadar önemli olduğunu anlamalıdırlar.

Bu raporun münakaşa edildiği Kasım 1961 GATT toplantısında alınan kararlar şimdiye kadar bu konuda hazırlanmış belli başlı raporlarda yer alan tavsiyelerin bir muhassalası mahiyetindedir. (38).

Yakın zamanlara kadar, dış ticaret politikası bakımından gelişmiş memleketler az tavizli bir politika uyguluyorlardı. Bu, kendilerinin genel olarak az gelişmiş memleketlerin kalkınmaları ile ilgili fikirleri ve istekleri ile çelişiktir. Son gelişmeler, az gelişmiş

(37) GATT Programme for Expension of International Trade Geneva, 1962.

(38) The Activities of GATT 1961/1962, Geneva Sh: 18.

memleketler bakımından oldukça ümit vericidir. İhracat gelirlerinin artışı yoluyla kalkınmanın finansmanı; dış yardımlar ve sermaye ithalinden (kalkınmanın finansmanında yeterli olabilecekleri şeklinde reel olmıyan bir faraziye kabul edilse bile) daha sağlam ve moral olarak daha takviye edicidir. Gelişmiş memleketler kendi iç iktisat politikalarını bu gereklilik ve üzerlerine düşen sorumluluğa göre ayarlamalıdır.

Bu cümleler, hiç bir zaman az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerini arttırma probleminin tek taraflı gayretlerle halledilebileceği şeklinde yorumlanmamalıdır.